

НАУЧНАЯ СТАТЬЯ
УДК 316.4

DOI: 10.18287/2782-2966-2024-4-2-78-91

Дата поступления: 20.12.2023
рецензирования: 01.02.2024
принятия: 10.06.2024

А.И. Мантарова

Институт по философия и социология
при Българска Академия на науките
София, България

E-mail: anna.mantarova@abv.bg

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9599-257x>

Личностни стратегии за предотвратяване и отреагиране на рискове

Анотация: темата за рисковете е особено актуална в днешното динамично общество, в което процесите и явленията са тясно взаимосвързани в широк мащаб и промените в едни или други звена от веригата на социални взаимодействия пораждат множество последващи ефекти. Изследването на рисковете е особено важно за социалната практика поради необходимостта от разработване на ефективни стратегии за превенция и минимизиране на отрицателните последици.

Най-общо формулирана изследователската задача, която си поставя настоящата работа, е като открои основните социални рискове в днешното българско общество, да установи как се преценява уязвимостта от тях, какви са личностните стратегии за превенция и отреагиране, какви са очакванията към държавата и как се оценяват релевантните ѝ действия.

В работата се представят и коментират резултати от две емпирични социологически изследвания - национално представително за населението над 18 години и изследване сред представители на малкия бизнес. Във фокуса на вниманието са рискове за физическата сигурност и за материалното благосъстояние. Основните линии за анализ са percepция на риска, оценка, личностни стратегии за отреагиране, очаквания за действия на държавата, оценка на тези действия.

Получените резултати са ценни като рисуващи картината по интересувашите ни въпроси в момент на повишена динамика и неопределеност, наситен с интензивни рискове с различен произход и трайност.

Ключови думи: социален риск; лична сигурност; бедност; престъпност; безработица; здравеопазване; околна среда; държавна подкрепа

Цитат: Мантарова, А.И. (2024), Личностни стратегии за предотвратяване и отреагиране на рискове, *Semioticheskie issledovanija. Semiotic studies*, vol. 4, no. 2, pp. 78–91, DOI: <http://doi.org/10.18287/2782-2966-2024-4-2-78-91>.

Благодарности: статията е подготвена в рамките на работата по проект «Личностни и институционални стратегии за превенция и управление на рискове: специфики и детерминанти», финансиран от Фонд «Научни изследвания» – България.

Информация за конфликт на интереси: авторът заявява за отсъствие на конфликт на интереси.

© Мантарова А.И., 2024 – доктор на социологическите науки, професор, ръководител катедра «Социален контрол, отклонения и конфликти». Институт по философия и социология при Българска Академия на науките, 1000, България, София, ул. Сердика, 4.

НАУЧНАЯ СТАТЬЯ

А.И. Мантарова

Институт философии и социологии
Болгарской Академии наук,
г. София, България

E-mail: anna.mantarova@abv.bg

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9599-257x>

Персональные стратегии предотвращения рисков и реагирования на них

Анотация: тема рисков особенно актуальна в современном динамичном обществе, в котором процессы и явления тесно взаимосвязаны в широком масштабе, а изменения в тех или иных звеньях цепи социальных взаимодействий порождают многочисленные последующие эффекты. Исследование рисков особенно важно для социальной практики в связи с необходимостью разработки эффективных стратегий по их предотвращению и уменьшению возможных неблагоприятных последствий

Наиболее общей исследовательской задачей, которую ставит перед собой настоящая работа, является выделение основных социальных рисков в современном болгарском обществе, установление того, как оценивается уязвимость к ним, каковы личные стратегии предотвращения и реагирования, каковы ожидания по отношению к государству, и как люди оценивают соответствующие действия государственных институций.

В работе представлены и комментируются результаты двух эмпирических социологических исследований – национального репрезентативного населения в возрасте старше 18 лет и исследования среди представителей малого бизнеса. В центре внимания – риски физической безопасности и материального благополучия. Основными направлениями анализа являются восприятие риска, его оценка, личные стратегии реагирования, ожидаемая поддержка со стороны государственных учреждений, оценка их действий.

Полученные результаты ценны тем, что рисуют картину интересующих нас вопросов в период повышенного динамизма и неопределенности, насыщенный разнообразными и интенсивными рисками различного происхождения и продолжительности.

Ключевые слова: социальный риск; личная безопасность; бедность; преступность; безработица; здравоохранение; окружающая среда; государственная поддержка.

Цитирование: Мантарова А.И. Персональные стратегии предотвращения рисков и реагирования на них // Семиотические исследования. *Semiotic studies*. 2024. Т. 4, № 2. С. 78–91. DOI: <http://doi.org/10.18287/2782-2966-2024-4-2-78-91>.

Благодарности: статья подготовлена в рамках исследовательского проекта «Личностные и институциональные стратегии предотвращения и управления рисками: особенности и определяющие факторы», финансируемый Фондом научных исследований Болгарии.

Информация о конфликте интересов: автор заявляет об отсутствии конфликта интересов.

© Мантарова А.И., 2024 – доктор социологических наук, профессор, Руководитель кафедры Социального контроля, отклонений и конфликтов, Институт философии и социологии Болгарской Академии наук, 1000, Болгария, г. София, ул. Сердика, д. 4.

SCIENTIFIC ARTICLE

A.I. Mantarova

Institute of Philosophy and Sociology
at Bulgarian Academy of Sciences,
Sofia, Bulgaria

E-mail: anna.mantarova@abv.bg

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9599-257x>

Personal Strategies to Risk Prevention and Reacting

Abstract: the topic of risks is particularly relevant in today's dynamic society, in which processes and phenomena are closely interconnected on a wide scale, and changes in one or other links of the chain of social interactions give rise to numerous subsequent effects. The study of risks is particularly important for social practice due to the need to develop effective strategies for prevention and minimizing negative consequences.

The most generally formulated research task that the present work sets itself is to highlight the main social risks in today's Bulgarian society, to establish how vulnerability to them is assessed, what are the personal strategies for prevention and reaction, what are the expectations towards the state and how people evaluate its relevant actions.

The work presents and analyzes the results of two empirical sociological studies: a nationally representative one of the population over 18 and a study among representatives of small businesses. In the focus of attention are risks to physical security and material well-being. The main lines of analysis are risk perception, assessment, personal reaction strategies, expectations of state actions, evaluation of these actions.

The obtained results are valuable as presenting the picture of the issues of interest to us at a time of increased dynamics and uncertainty, saturated with intense risks of different origin and durability.

Key words: social risk; personal security; poverty; crime; unemployment; health care; environment; governmental support.

Citation: Mantarova, A.I. (2024), Personal Strategies to Risk Prevention and Reacting, *Semioticheskie issledovanija. Semiotic studies*, vol. 4, no. 2, pp. 78–91, DOI: <http://doi.org/10.18287/2782-2966-2024-4-2-78-91>.

Acknowledgments: the article was prepared within the framework of the research project "Personal and institutional strategies for preventing and managing risks: specifics and determinants", funded by the Bulgarian Scientific Research Foundation.

Information about conflict of interests: the author declares no conflict of interests.

© Mantarova A.I., 2024 – DSc, Professor, Department of Social Control, Deviations and Conflicts, Institute of Philosophy and Sociology, Bulgarian Academy of Sciences, 4, Serdica Street, Sofia, 1000, Bulgaria.

Въведение

Темата за рисковете е особено актуална последните четири-пет десетилетия. Живеем в много динамично време, когато процесите и явленията са тясно взаимосвързани в широк мащаб и промените в едни или други звена от веригата на социални взаимодействия пораждаат множество последващи ефекти. В тези условия на неопределеност, съвсем закономерно интересът на изследователите се насочва към изучаване на рисковете и тяхното вписване в социокултурния контекст. „Рисковата парадигма ще става все по-наложителна в институционалното мислене с цел опазването на сигурността и обществения ред в държавата. Т. е. ако не искаме да живеем непрестанно в извънредни положения, ще трябва да се научим да мислим през понятието за риск и да овладеем инструментите за неговото управление“ (Смедовска 2023).

Самият термин „риск“ има определена многозначност в дългогодишната си и масова употреба. За разлика от реалисткия възглед, който го интерпретира като нещо реално, съществуващо независимо и вън от индивидите и социалните групи, които го възприемат и реагират спрямо него, конструктивисткият счита, че рискът като такъв не съществува, а се конструира от хората и това винаги е и ще бъде продукт на исторически, политически и социално обусловен възглед за света. Схващането на риска е резултат от процеси, които се осъществяват на ниво индивид или група и повлияват субективното възприемане и осмисляне или от социални процеси, повлиявани от културни фактори.

Независимо от изходните методологически позиции, дефинирането на риска е неразривно свързано с понятията несигурност и неопределеност. Двете основни интерпретации са като опасност или заплаха поради (вследствие на) лоша случайност или беда и като вероятност да се претърпи неблагоприятна последица или някаква загуба.

Социологическото изследване на рисковете се вписва в социокултурното направление на изучаването им, акцентиращо на зависимостта на възприемането, осмислянето и отреагирането на рисковете и от обикновените хора, и от експертите от политическия и културен контекст. Изследването на рисковете е особено тясно свързано със социалната практика, с необходимостта да се намерят решения на важни, дори екзистенциални за човека и човечеството проблеми.

За всяко общество и неговото бъдеще управлението на рисковете от природно, социално и екологично естество е от съдбоносно значение. То се определя от сериозността и мащабността

на техните последици в сложния, взаимоотношен и взаимозависим свят. С оглед на това, най-общо формулирана изследователската задача, която си поставя настоящата работа, е като открие основните социални рискове в днешното българско общество, да установи как се преценява уязвимостта от тях, какви са личностните стратегии за превенция и отреагиране, какви са очакванията към държавата и как се оценяват релевантните ѝ действия.

Методология и емпирично изследване

Изходна методологическа позиция е дадената от Н. Генов в социологически контекст дефиниция на риска (Генов 1993, с. 17). като „вероятност от пряк или косвен вреден ефект върху човешки индивиди и общности“ и „вероятност от дисфункционални влияния на определени процеси върху една социална система“. Основните линии за анализ са перцепция на риска, оценка, отреагиране, оценка на реакцията.

Тук ще бъдат изложени и коментирани резултати от две емпирични социологически изследвания. Първото е национално представително за населението над 18 години. Извадката е стохастична, двустепенна гнездова. На първа стъпка, с вероятност, пропорционална на броя на населението в отделните селища и при спазване на съотношението град – село, на случаен принцип са определени населените места, в които ще се проведе изследване. От извадковия план са изключени селища с население под 100 души, като там живеят под 1 % от генералната съвкупност. На втора стъпка са определени 100 гнезда, в които по модифицирания метод на Киш са подбрани единиците за изследване. Информацията е събирана чрез интервю лице в лице в домовете на респондентите. Обемът на изследваната съвкупност е 937 души. При изследването са обхванати рискове, отнасящи се до физическата (като здравословно състояние и защитеност от престъпни посегателства) и икономическа (като доход, работа) сигурност на личността, а също и природни и екологични рискове. Събрана е информация за перцепцията, оценката на рисковете, поведението с оглед превенция и минимизиране на отрицателните последици, очаквания за действия на държавните органи и други наиндивидуални социални субекти, оценки на действията им.

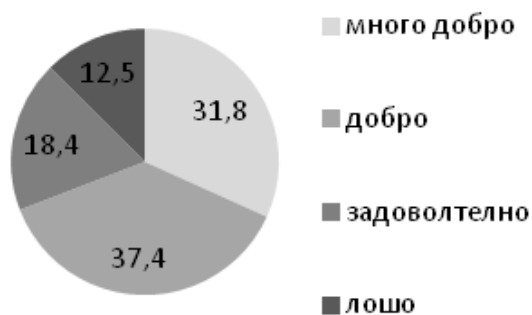
Второто изследване е сред представители на малкия бизнес, който в България е много разпространен - по данни на Националния статистически институт през 2020 година 93 %, а това е 38313 от 411564 фирми, има щат не повече от 9 човека. В хода на направеното проучване са интервюирани

представители на малък бизнес от различни сектори: търговия, туризъм, места за настаняване, заведения за хранене, услуги – автомонтърски, строително-ремонтни, шивашки, фризьорски, козметични, дентални, развлекателни, ремонт на компютри. Локацията на бизнесите е изцялата страна – около една трета са от София, около една четвърт – от областни центрове, останалите са приблизително по равно от други градове и от села, като последните са най-вече по морето. Според броя на заетите, доминират бизнесите с между 2 и 5 заети – около 60 % от случаите. Следват тези с между 5 и 10 заети. Около една девета са само с един зает, а около 5 % – са с персонал повече от 10 души (касае се за хотели по Черноморието). В половината от случаите заетите са само от семейството и няма други наети. При малко повече от половината в семейството има и работещ извън семейния бизнес.

Резултати

Що се отнася за рисковете за физическата сигурност, в изследването са застъпени два нейни аспекта – здравето и уязвимостта от престъпно посегателство.

Изследването показва, че според самооценките на анкетираните, здравословното им състояние е следното:

Фиг. 1. Вие лично, как оценявате здравословното си състояние?

Рис. 1. Вы лично, как оцениваете состояние своего здоровья?

Най-голяма част от анкетираните оценяват здравословното си състояние като добро – 37,4 %, 31,8 % – като много добро, 18,4 % – задоволително и 12,5 % – лошо. При това, за 12 % именно здравословното състояние е най-голям личен проблем.

Същевременно се вижда, че при половината от респондентите, по една или друга причина, търсенето на медицинска помощ е сведено до случаите, когато има неотложен или сериозен проблем (фиг. 2).

27,6 % се обръщат към лекар, когато е неотложно, други 25,8 % – когато те преценят, че проблемът е сериозен. 7 % го правят когато имат

нужда от болничен лист. Тези отговори показват известна степен на небрежно отношение към собственото здраве. Но част от обяснението е и в оценките, които хората дават на състоянието на здравеопазването в страната. Повече от една пета – 21,8 % го определят като „много тежък проблем“, още 34,0 % – като тежък. Наред с пряката оценка, това е и косвено изразено мнение за направеното от държавата в тази насока.

Хората определено свързват здравето със състоянието на околната среда. Половината в някаква степен се страхуват, че замърсяването ѝ може да навреди на здравето им. Още по-често се дават тези отговори когато става дума за здравето на децата – 84,2 %. Именно към държавата е насочено очакването да се грижи за здравословна околна среда – според 46,5 % това е ангажимант изцяло на държавата, според 28,3 % – основно на нея. Същевременно оценките за правеното от нея в това отношение са нееднозначни (фиг. 3).

Очевидно тези оценки се основават на наблюденията и преценките за състоянието на компоненти на околната среда, които имат най-пряко отношение към здравето на хората. За една трета (33,9 %) замърсяването на въздуха и за повече от една четвърт (27,3 %) това са тежки и много тежки проблеми.

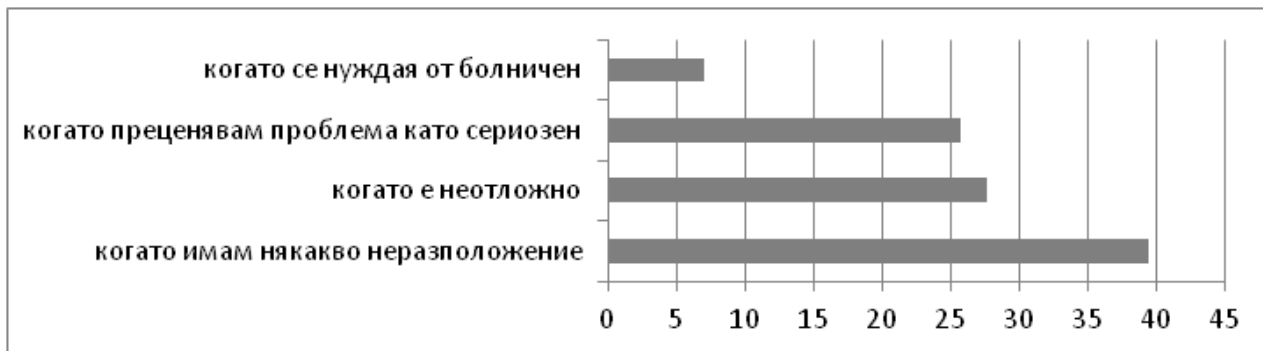
Що се отнася до оценките, фокусирани върху правеното от държавата за системата на здравеопазване, то те определено са негативни (фиг. 4).

Очевидна е асиметричността в разпределението на отговорите. Напълно и отчасти недоволни са 70 %, докато в някаква степен доволни са едва 27 %, при това само 2,5 % – напълно. Не случайно 55,8 % са определили състоянието на здравеопазването като тежък и много тежък проблем.

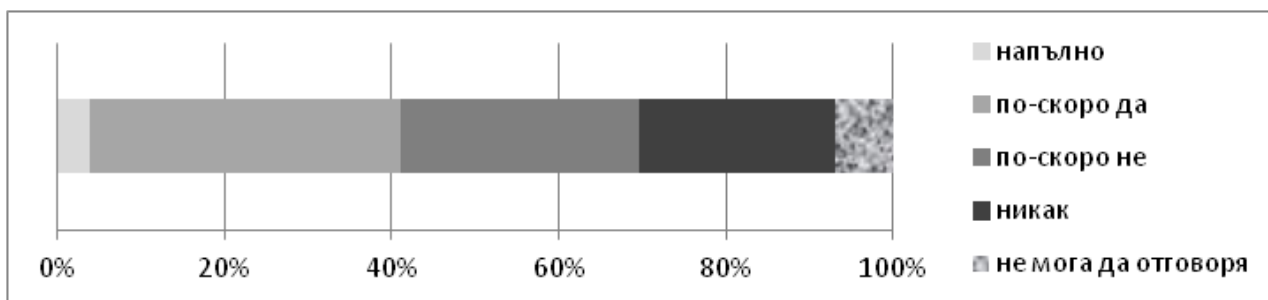
Ясно е, че държавата е далеч от това да обезпечи качествено и достъпно здравеопазване, но следва да се види и какво е активното поведение на отделния човек, насочено към съхранение/подобряване на собственото здравословно състояние (фиг. 5).

Почти една четвърт (23,8 %) директно заявяват, че не правят нищо. Само 18,1 % редовно ходят на профилактични прегледи. И докато покупката и консумацията на био храни са недостъпни за огромна част от населението по финансови причини, то стремежът за здравословно хранене, което е възможно за повече хора, се споменава едва от 36 %. Редовно излизат сред природата едва 30 %, спортуват 17 %. Всичко това говори за липса на активност, на грижа за собственото здраве.

Друг един аспект на поведение, насочено към минимизиране на здравни рискове и за преодоляване на последиците от неблагоприятни събития е ползването на допълнително здравно осигуряване и пестенето на пари за посрещане на неочаквани медицински разходи (фиг. 6).

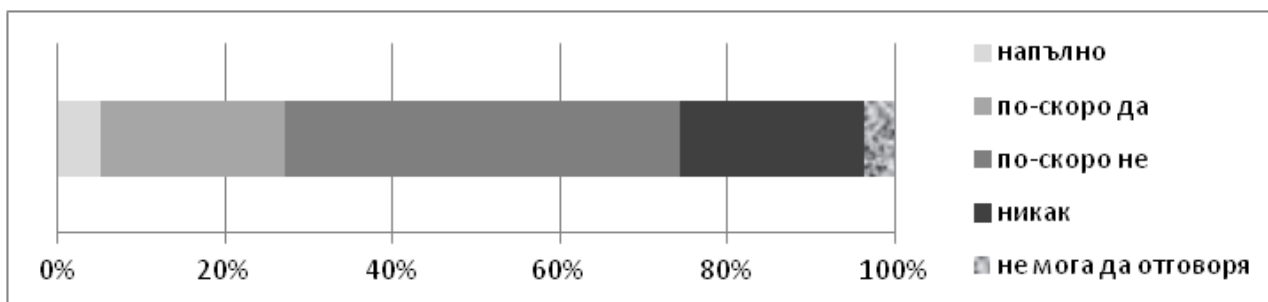

Фиг. 2. Обикновено кога търсите медицинска помощ?
 Рис. 2. Когда Вы обычно обращаетесь за медицинской помощью?

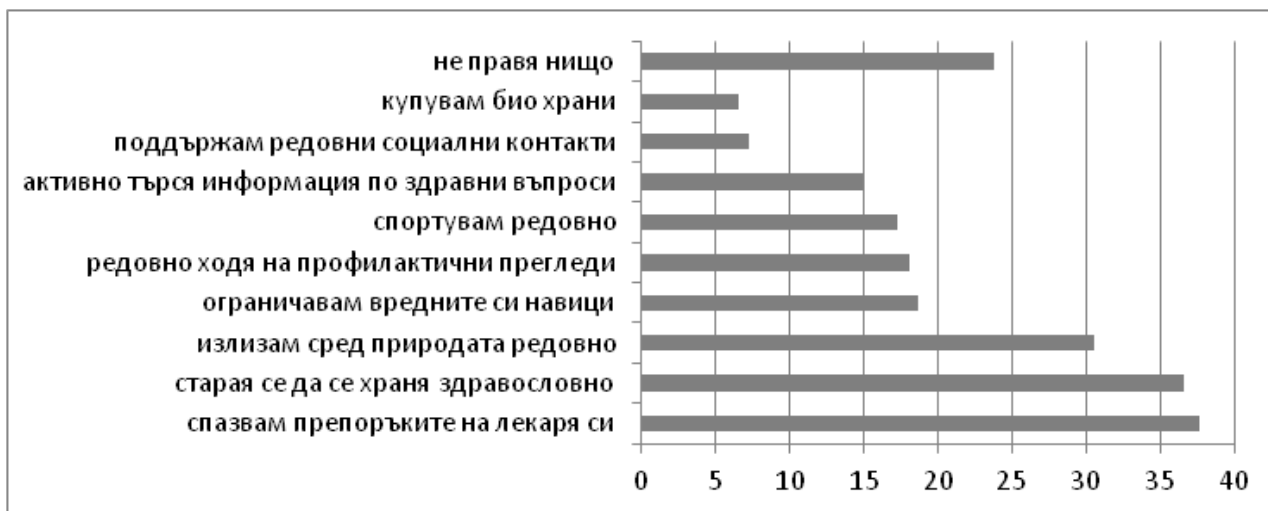

Фиг. 3. Доколко сте удовлетворен от това, което държавните институции правят за опазване на околната среда?
 Рис. 3. Насколько вы удовлетворены тем, что государственные учреждения делают для защиты окружающей среды?

СОЦИОЛОГИЯ

Фиг. 4. Доколко сте удовлетворение от това, което държавните институции правят за осигуряване на достъпна и качествена медицинска помощ?
 Рис. 4. Насколько вы удовлетворены тем, что государственные учреждения делают, чтобы обеспечить доступную и качественную медицинскую помощь?

Фиг. 5. Вие лично, какво правите, за да съхраните/подобрите здравето си?
 Рис.5. Что Вы лично делаете для поддержания/улучшения своего здоровья?

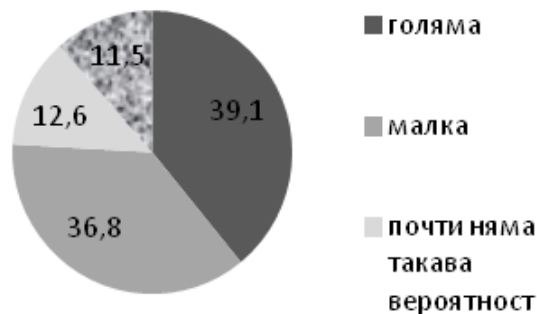
Фиг. 6. Имате ли допълнително здравно осигуряване?
Рис. 6. Есть ли у вас дополнительная медицинская страховка?

Допълнително здравно осигуряване, което дава значително по-големи възможности за ползване на медицинска помощ, имат едва 15 % от анкетираните, като за 10 % то е направено от работодателя, а едва 4,7 % го правят лично. Огромната част от населението нямат (повечето, най-вероятно, защото не могат да си го позволят). Процентът на тези, които са запознати с предлаганите здравни застраховки е почти равен на тези, които ползват такива – 15,9 %. Доста повече от половината от анкетираните направо заявяват, че въобще не са запознати с предлаганото в тази област.

Към икономически фактори, детерминиращи поведението, насочват и отговорите на въпроса за пестене на пари за посрещане на неочаквани разходи, свързани със здравето (фиг. 7).

Почти половината – 47,8 %, не пестят нищо, защото нямат възможност да го правят. 28,1 % отговарят, че когато могат пестят и само 3,9 % го правят редовно.

Друг риск за личната физическа сигурност е вероятността човек да стане жертва на престъпно посегателство. Изследването показва, че повече от една трета от респондентите – 39,1 %, оценяват вероятността те лично да станат жертва на престъпление като голяма. На другия полюс – че почти няма такава вероятност, са 12,6 %. Не могат да определят 11,5 % (фиг. 8).

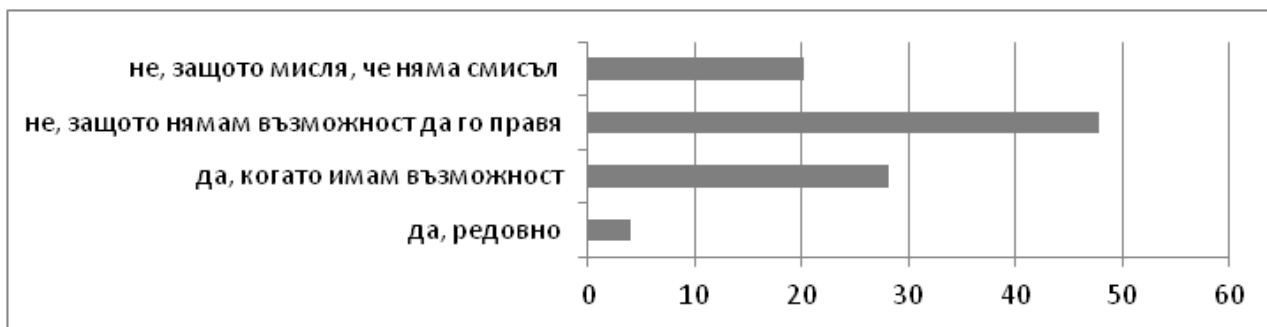
Фиг. 8. Как оценявате вероятността Вие лично да станете жертва на престъпно посегателство?
Рис. 8. Как вы оцениваете вероятность того, что Вы лично можете стать жертвой преступного посягательства?

Не е чудно като се има предвид оценката за този аспект на социалната ситуация. Тя определено е обезпокояваща – малко по-малко от две трети – 60,6 %, определят състоянието на престъпността като тежък и много тежък проблем за днешното българско общество.

Същевременно от изследването се вижда силната неудовлетвореност от правеното от държавните институции за гарантиране на безопасността на хората (фиг. 9).

Напълно удовлетворени от правеното от държавата са минимален процент – 1,2 %, частично – 16,8 % или общо по-малко от една пета. На другия полюс – напълно неудовлетворени са 30,2 %, по-скоро не – 47,6 %. Повече от очевидно е, че държавата не отговаря на очакванията и изискванията на гражданите си по отношение на основно тяхно право и не може да се очаква, че това няма да рефлектира и върху тяхното отношение към държавата и към изпълнението на гражданските им задължения.

Показателни са и отговорите на хората, които през предхожащите изследването 12 месеца са станали жертва на някакво престъпно посегателство и са уведомили полицията. Приблизително една четвърт са в някаква степен доволни – 4,2 % напълно и 20,8 % – частично. Мнозинството изразяват недоволство – никак не са доволни от дей-

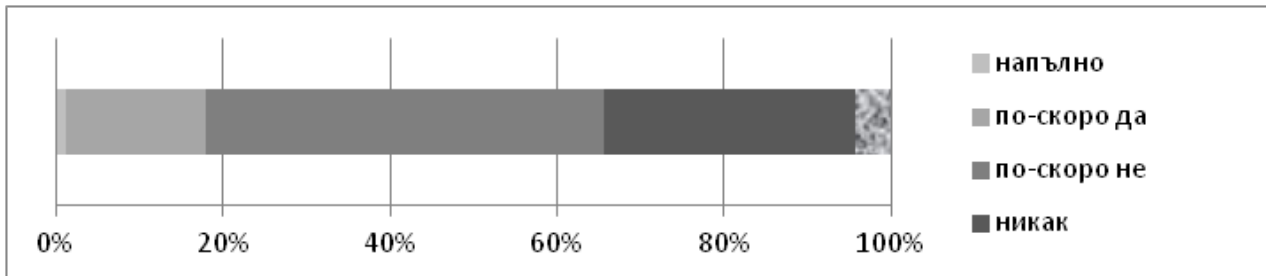
Фиг. 7. Пестите ли пари за неочаквани медицински нужди?
Рис. 7. Откладываете ли Вы деньги на непредвиденные медицинские нужды?

ствията на полицията 32,2 %, а по-скоро недоволни са 42,7 % (фиг. 10).

В мненията си, чия грижа трябва да е обезпечаването на личната и на собствеността сигурност, хората са разделени. Според 54,6 % това трябва да е изцяло или предимно ангажимент на държавата, докато останалите считат, че за това трябва да се грижи отделният човек (фиг. 11).

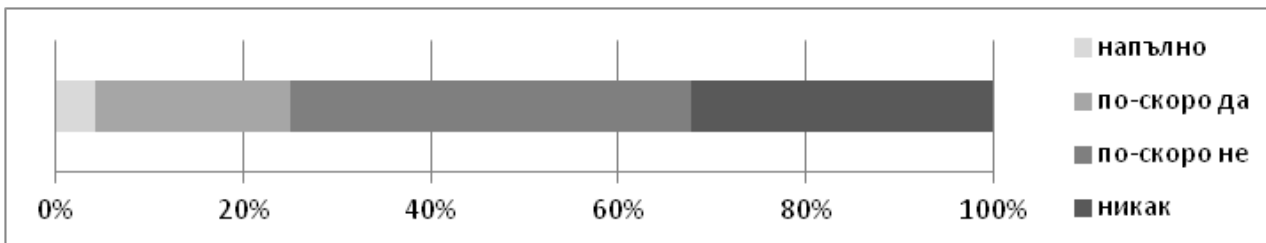
Регистрираното изнасяне на отговорите в посока на отделния човек, много вероятно е повлияно от продължилата повече от три десетилетия неспособност на държавата да овладее престъпността, която принуждава отделния човек да вземе „в свои ръце“ грижата за сигурността си.

Какво правят хората, за да се предпазят от престъпни посегателства? (фиг. 12)

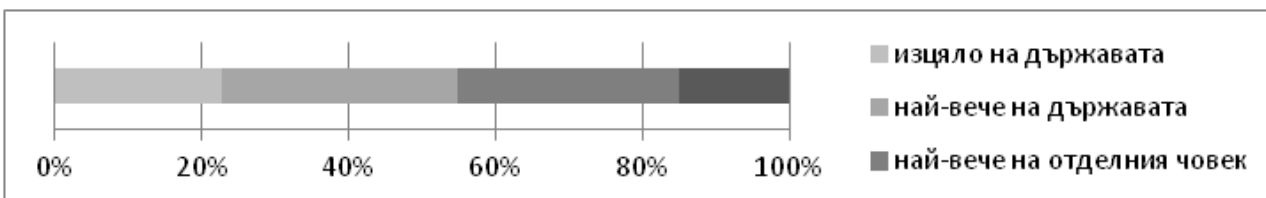
Фиг. 9. Доколко сте удовлетворени от това, което държавните институции правят за гарантиране на личната и на имуществото сигурност?

Рис. 9. Насколько Вы удовлетворены действиями государственных органов по обеспечению личной и имущественной безопасности граждан?

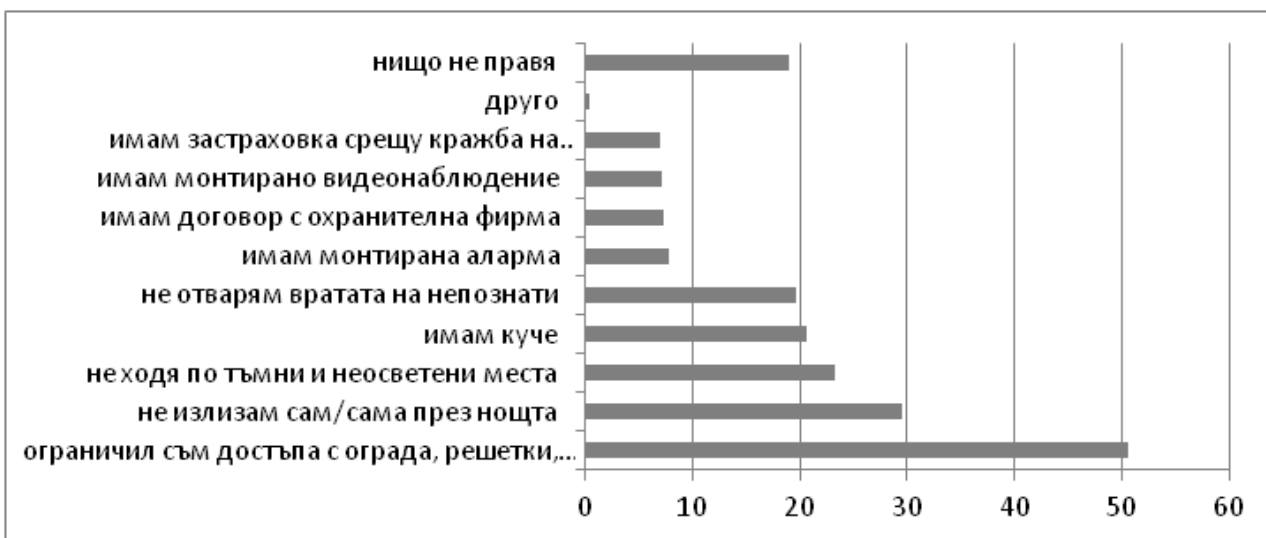
Фиг. 10. Доволни ли сте от предприетите от полицията действия?

Рис. 10. Удовлетворены ли Вы действиями полиции?

Фиг. 11. Според Вас, чия грижа трябва да бъде обезпечаването на сигурността на хората и имуществото им?

Рис. 11. По Вашему мнению, кто должен отвечать за обеспечение безопасности граждан и их имущества?

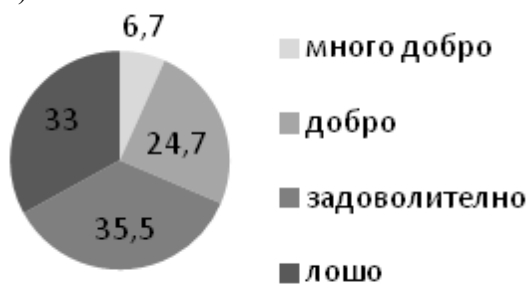
Фиг. 12. Вие лично, правите ли нещо, за да повишите своята и на имуществото си сигурност?

Рис. 12. Вы лично предпринимаете какие-то меры, чтобы повысить свою личную и своего имущества безопасность?

Събраната информация показва, че по-малко от една пета, по една или друга причина, не правят нищо. Половината обаче, според възможностите си, са направили нещо (огради, решетки на прозорци и пр.), за да ограничат достъпа до себе си и имотите си. Относително малко, очевидно по финансови причини, са тези, които ползват охранителни фирми, аларми и видеонаблюдение. Значителна част от хората в поведението си се съобразяват със ситуацията – почти 30 % не излизат сами в късните часове и през нощта, други над 20 % не ходят в тъмни и неосветени места, още толкова не отварят вратата на непознати.

Друг съществен риск се отнася до материалното благосъстояние.

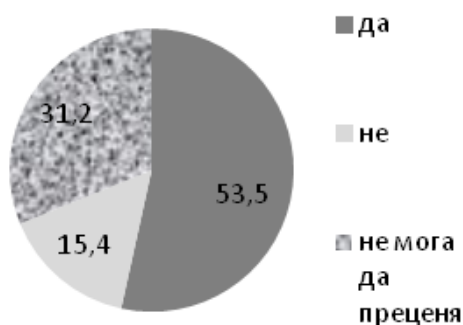
И настоящото изследване извежда на първо място сред проблемите в обществото ни бедността. Тя е много тежък проблем според 52 % от анкетиранияте, а тежък, според още 31 %. За повече от една четвърт (27,3 %) именно ниският доход е най-голям личен проблем. Самите респонденти оценяват материалното положение на домакинствата си най-често като задоволително и лошо (фиг. 13).

Фиг. 13. Как оценявате материалното си положение?

Рис. 13. Как вы оцениваете свое финансовое положение?

При това, според значителна част от хората има риск при самите тях в близка перспектива да настъпи неблагоприятна промяна във финансовото положение (фиг. 14).

Фиг. 14. Мислите ли, че има опасност материалното Ви положение да се влоши осезаемо през следващата година?

Рис. 14. Считаете ли Вы, что существует опасность того, что Ваше материальное положение может осезаемо ухудшиться в следующем году?

Същевременно категорично доминира становището, че държавата не се справя успешно с подпомагане на бедните, като то е изразено от 76 % от анкетиранияте. Тази позиция може да се свърже и с наскоро миналата пандемия от COVID 19, която доведе до рязък спад на доходите на значителна част от населението. Наистина, правителството въведе поредица от мерки – на хората, които не могат да полагат труд поради ограничителните мерки се предостави възможност да теглят безлихвени потребителски кредити до определен размер; от 1 октомври 2020 се увеличи месечното обезщетение за безработица; даде се възможност за разсрочване на вече взети кредити при значително свиване на доходите. Предприеха се специфични мерки за подкрепа на уязвими социални групи – за хора в нужда (възрастни, хора с увреждания, хора с доход под прага на бедност) се организира предоставяне на топъл обяд. Министерството на труда и социалната политика и Агенцията за социално подпомагане осъществиха кампания за осигуряване на пакети с храни от първа необходимост за най-нуждаещите се семейства; даде се възможност за получаване на еднократни и месечни помощи за семейства с деца до 14-годишна възраст, които учат дистанционно или не ходят на училище и на детска градина заради COVID; помощ за гледане на деца чрез осигуряване на детегледачи; еднократна помощ за ученици, записани в осми клас. Но трябва да се добави, че за да се използват изброените възможности, има редица изисквания и силно рестриктивни подходни критерии, което много стеснява кръга на потенциалните бенефициенти и фактически семейства със средни за страната доходи, не могат да се възползват от тях.

Същевременно „бизнесът и гражданите през този период изразяват недоволство, че са били третирани по-скоро като обект на политиките за предотвратяване разпространението на COVID-19 и на мерките за подкрепа, отколкото като ключова заинтересована страна, която активно да участва в процеса по тяхното създаване, прилагане и мониторинг“ (Димов 2023, с. 57).

Логично е да се очаква, че при натрупания опит и при оценката на риска, хората имат обмислени свои лични стратегии (фиг. 15).

Изследването показва много широко разпространени нагласи за прилагане на пасивни стратегии за справяне. Най-много – 47,2 % декларират, че ще ограничат разходите си. Някакви форми на активни стратегии са застъпени в около половината отговорите. Показателно обаче е, че само под 4 % от отговорите включват повишаване на квалификацията или придобиване на нова квалификация. И докато това са намерения за една хипотетична ситуация, то вече реално правеното за повишаване на доходите потвърждава вече очертаната картина. При положение, че две трети оценяват

Фиг. 15. Ако материалното Ви положение се влоши, какво бихте предприели, за да го подобрите?
 Рис. 15. Если Ваше финансовое положение ухудшится, что Вы предпримите для его улучшения?

СОЦИОЛОГИЯ

материалното си положение като лошо и задоволително и само 1,7 % казват, че нямат нужда да увеличат дохода си, то 58,5 % не правят нищо, за да го постигнат. По около 12 % поддържат домашно стопанство и без регистрация извършват услуги срещу заплащане (т.е. сива икономика). Почти 10 % работят допълнително без трудов договор, по около 5 % работят допълнително при същия или друг работодател с договори. Само 3,3 % имат допълнителен собствен бизнес. Изводът, който се налага е, че активност почти липсва, а доколкото я има, тя се реализира в не малка степен в някаква форма на скрита икономика.

Сходна картина се очертава и от събраната в хода на изследването на представители на бизнеса информация за приложените стратегии за справяне с последиците от COVID и скока на цените на енергийните ресурси. И по отношение на бизнеса бяха аносни редица мерки за подкрепа – възможност за получаване на кредити при облекчени условия за микро и социални предприятия, за предприемачи и самонаети лица, за малки и средни предприятия; кредити с лихвена субсидия за малки и средни предприятия, запазващи заетостта по време на криза; инвестиционни и оборотни кредити за градско развитие и пр. За запазване на заетостта и гарантиране на доходи, се въведоха няколко финансови мерки, напр. „60/40“, при която държавата покри 60 % от осигурителния доход на работниците и от осигурителните вноски, дължими от осигурителя. В сферата на туризма тази схема бе „80/20“. Други мерки са: мярка „3-10“, изплащане на компенсации в размер на 290 лв.

месечно за всяко запазено работно място в секторите на туризма, хотелиерството и транспорта, субсидия за минимална работна заплата на предприятия, които по програма „Заетост за теб“ наемат безработни лица за период от 3 месеца, проект „Запази ме“ и др.

И в този случай обаче има редица ограничителни условия. Според бизнеса, особено често посочвана пречка, е наличието на задължения към хазната (каквито имат много фирми) или блокирани поради задължнялост сметки, което не дава възможност за кандидатстване.

Въпреки широко рекламираните правителствени мерки за подпомагане на работодателите, според изследване на Националния статистически институт, през ноември 2020 г. едва 9,8 % от нефинансовите предприятия се възползват от тях. Като основни проблеми се очертават ниската информираност за антикризисните мерки и програми и нежеланието за кандидатстване поради високи критерии и изисквания, проблеми с подготовката на необходимите за кандидатстване документи, които особено за безработните се явяват реална бариера да не могат да достигнат до програмите за подпомагане, недоверието към антикризисните мерки и управлението им (Мантарова 2021).

Изследването показва, че и при бизнеса категорично превес имат пасивните поведения. За справяне най-често е направено свиване на разходите, освобождаване на персонал, работа при снижени цени, без печалба, колкото да се възстановят вече вложените средства. В около 15 % от случаите, собственици на малък бизнес са се ориентирали

към закриването му и са потърсили работа като наети.

Като прилагани активни стратегии, макар и с различен резултат, се наблюдава активно търсене на нови клиенти по различни канали (особено неформални), ориентация към он-лайн дейности и търговия, предлагане на доставки по домовете, удължаване на работното време.

От събраната информация се вижда, че активни стратегии са прилагали най-вече мъже. Интересно е, че противно на очакванията, това не са хора от по-ниските възрастови групи, а по-зрелите. Средната възраст на използвалите активни стратегии за справяне е над тази на всички интервюирани. Също така се вижда, че хората от София са по-малко активни, те по-скоро изчакват ситуацията да се подобри от само себе си.

Що се отнася до намеренията за действия в рисковата за проспериране и дори за съществуване на бизнеса среда, и тук доминират пасивните стратегии – от примирение до изчакване подобрене на конюнктурата и действие по обичайния начин. Предвижданата ценова политика варира в широк спектър – от задържане на цените на услуги и работа почти без печалба, за да не се загубят клиенти и бизнесът да може да функционира в очакване на по-добри времена, през умерено повишение, за да се компенсират увеличените цени на консумативи, енергия, апаратура, до по-осезаемо увеличение, за да се увеличи заплащането и да се предпазят от текучество на персонала. Някои, предлагащи уникален или много търсен продукт, са ориентирани към по-осезаемо увеличение на цените, уверени, че ще имат достатъчно платежоспособни клиенти. Освен ценовата политика, бъдещите намерения са свързани и с нови форми на работа – он-лайн курсове, предлагане на нови услуги, разширяване асортимента на предлаганите стоки и услуги. Минимален е дялът на заяvilите, че ще повишат квалификацията си, за да предлагат по-качествени и нови услуги. Не на последно място трябва да се каже за наличието на развиващи до сега собствен или семеен бизнес, които се ориентират към търсене на допълнителна заетост или дори закриване на бизнеса и търсене на нова работа.

Неразривно свързана с доходите на населението е безработицата. През декември 2022 г. (времето на изследването) регистрираната безработица в България е ниска. Нисък е и дялът на хората, които възприемат риска да останат без работа като висок (фиг. 16).

Само за 6 % такава вероятност е много голяма и за 10,5 % – голяма. Въпреки, че процентите са ниски, за хората, които останат без работа и за семействата им, последиците са драматични. В същото време трябва да се има предвид и че определен дял от работещите заемат позиции, които не съответстват на придобитите от тях професии и на квалификацията им, така че може да се допусне, че въпросът за търсене на нова работа стои и пред тях.

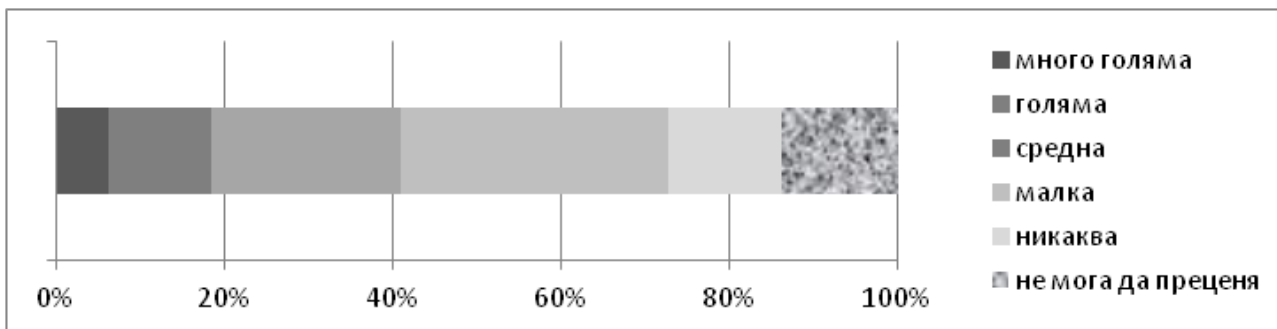
Определено очакванията за подкрепа от държавата в това отношение са ниски. И тук се регистрира силна неудовлетвореност от правеното от държавните институции (фиг. 17).

Очевидно от ключово значение е това, което самият човек ще прави.

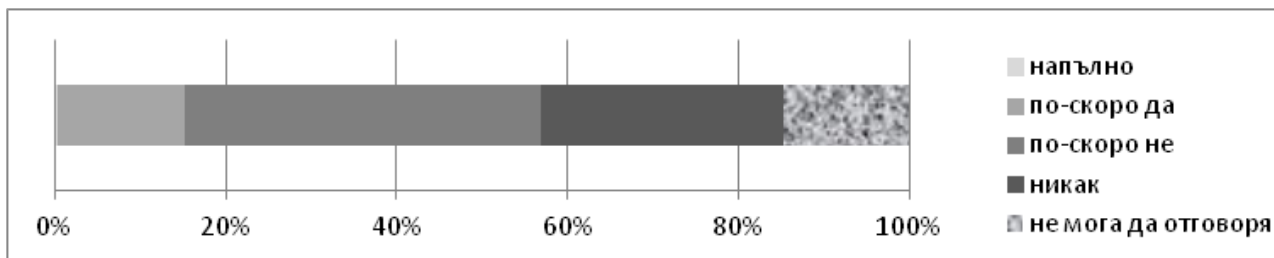
Запитани, ако им се наложи да търсят работа, как биха го правили, респондентите излагат своите намерения. (Допускайки, че хората, които преценяват, че няма вероятност да търсят работа, вкл. пенсионерите, не са обмисляли въпроса и нямат макар и приблизителна стратегия, относителните дялове са изчислени само за тези, според които има вероятност да търсят нова работа.) (фиг. 18)

Веднага се вижда яркото доминиране на ориентацията към ползване на неформални контакти. Повече от две трети биха се обърнали за помощ в търсенето към приятели, над 40 % – към колеги. 41,8 % ще ползват за търсене на работодател интернет. На следващо място са поставени роднините – 35,7 %. Практически същият е и дялът на тези, които ще търсят нова работа с помощта на държавните бюра по труда – 34,9 %. Много малък е дялът на посочилите обяви в медиите, а към частни агенции биха се обърнали едва 2,6 %.

Интересно е да се види какви оценки дават хората, които вече са ползвали услугите на едни или други организации и институции. Това ще покаже доколко нагласите са адекватни на качеството на

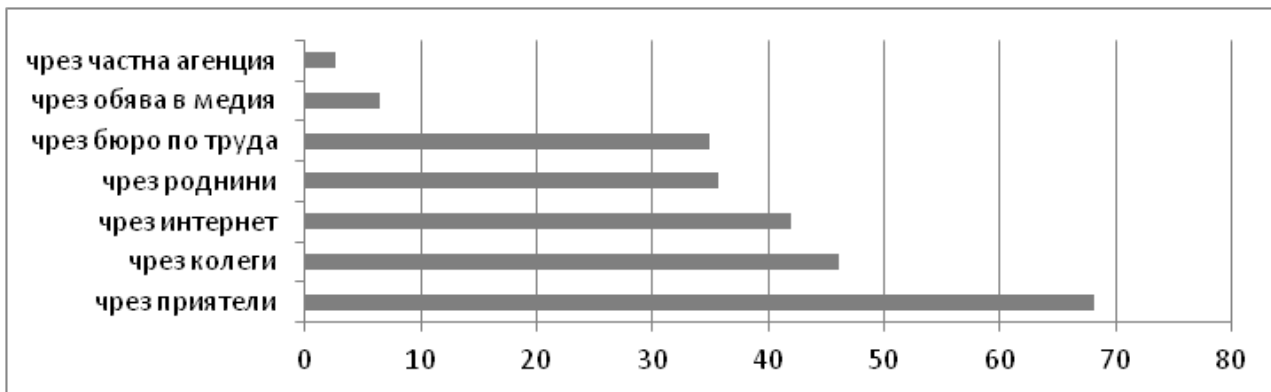

Фиг. 16. Как преценявате вероятността да останете без работа? (% от работещите)
Рис. 16. Как Вы оцениваете вероятность остаться без работы? (% процент работающих)

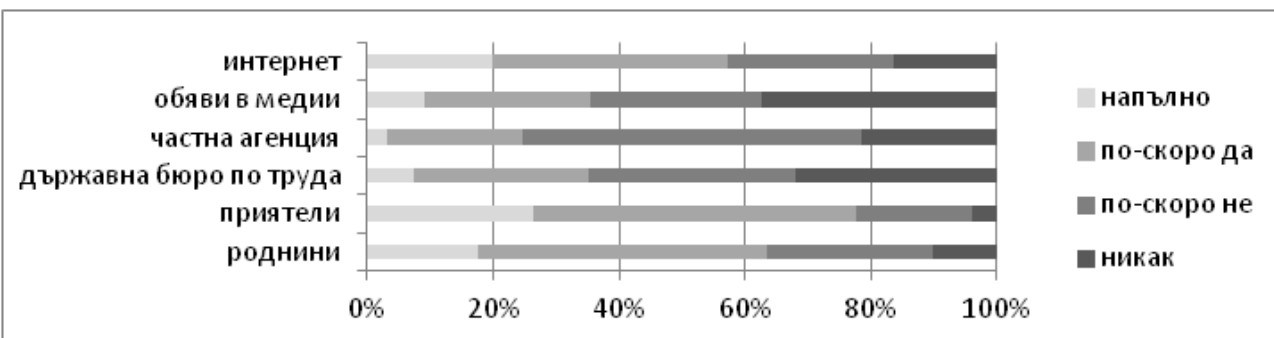
Фиг. 17. Доколко сте удовлетворени от това, което държавните институции правят за подпомагане на хората за намиране на работа?

Рис. 17. Насколько Вы удовлетворены действиями государственных учреждений в сфере помощи гражданам в поиске работы?

Фиг. 18. Ако Ви се наложи да търсите работа, как ще го правите?

Рис. 18. Если Вам придется искать работу, как Вы будете это делать?

Фиг. 19. До колко сте удовлетворени от оказаната помощ при търсене на работа (от заявителите, че вече са ползвали такива услуги)

Рис. 19. Насколько Вы удовлетворены помощью, оказанной Вам при поиске работы (из числа тех, кто заявил, что уже пользовался подобными услугами)

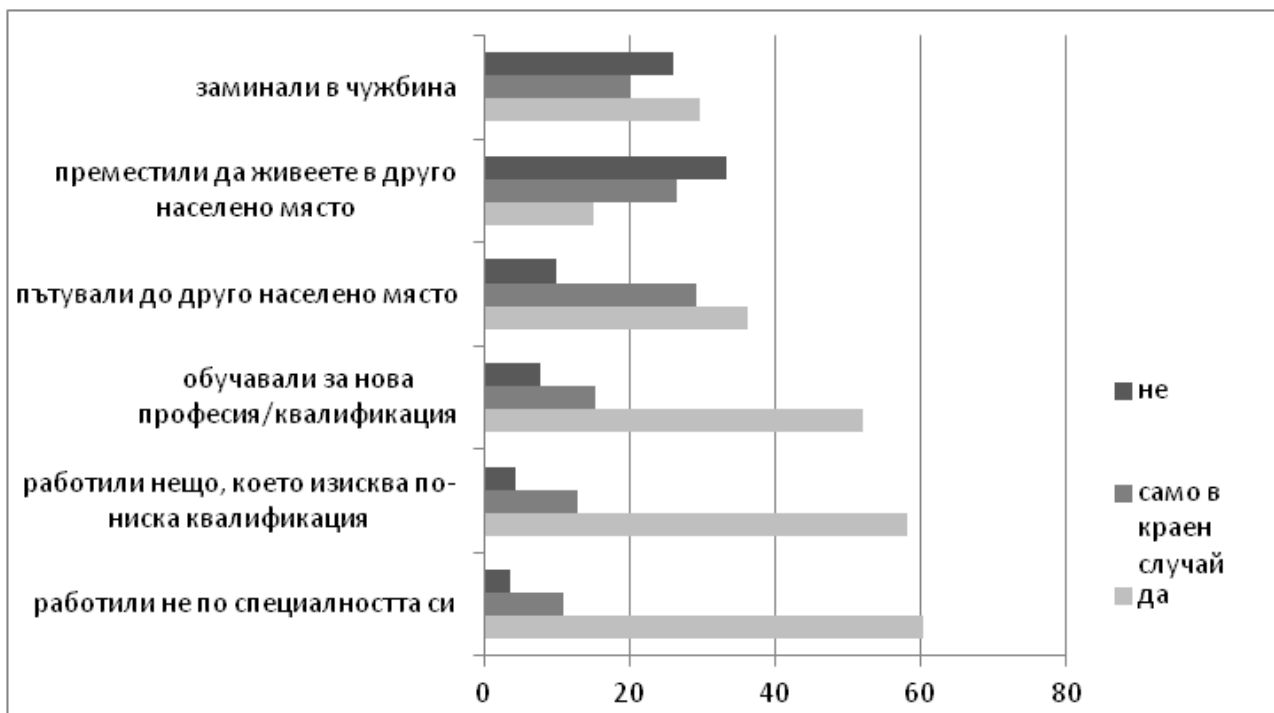
оказваните услуги или се базират на някакви предварително създадени мнения (фиг. 19).

Оказва се, че най-много са доволните от помощта за намиране на работа, оказана от приятели и роднини – съответно 75,6 % и 62,1 %. Близко е и интернет – 56 %. Що се отнася до услугите, предоставяни от държавните бюро по труда, мнението на ползвалите ги определено не е добро. Напълно или частично доволните са малко повече от една трета – 34,4 % (съответно 7,2 % и 27,2 %). Още по-категорично отрицателни са оценките по отношение на услугите от частните агенции – напълно доволни са едва 2,5 %, а на другия полюс – изцяло недоволни са 18,4 %. Съпоставката на отговорите за удовлетвореността от оказаните услуги и за ориентацията към определени субекти за такава услуга показва, че явно по неформални

каналите тече информация и тя насочва хората към кого да се обърнат за помощ при търсене на работа. Същевременно е видно и че държавните бюро по труда трябва сериозно да променят работата си, за да бъдат не просто административни структури със статистически функции, а да изпълняват успешно задачите, за които са създадени.

Какво биха направили хората при трудности в намиране на работа (фиг. 20)?

Вижда се, че най-масово хората биха приели да работят не по специалността си – 60,3 % безусловно съгласни и 10,9 % – в краен случай; да приемат работа, изискваща по-ниска от притежаваната от тях квалификация – съответно 58,2 % и 12,9 %. Общо 67,3 % са склонни да се обучават за нова професия или за повишаване на квалификацията си. Доста по-малко – 36,2 % и още 29,2 %

Фиг. 20. Ако се наложи да търсите работа и не намерите такава, която Ви харесва, бихте ли:

Рис. 20. Если Вам придется искать работу, и Вы не найдёте ту, что Вам по душе, то Вы:

в краен случай, са готови да пътуват за работа до друго населено място. Само 15 % и 26,6 % в краен случай са склонни да се преместят да живеят в друго населено място. При това, делът на тези, които, попаднали в такава ситуация имат нагласа да заминат да работят в чужбина е по-висок. Допълнителни конкретизиращи въпроси потвърждават слабата готовност за вътрешна пространствена мобилност. Готовност за преместване в друго населеното място има най-вече за значително по-добре платена работа, и на следващо място – за работа в много по-добри условия.

Изводи

Общият извод от събраната в хода на изследванията информация е, че сред населението доминира мнението, че държавата трябва да има основната грижа за предпазване на хората от широк спектър рискове.

Що се отнася до рисковете за физическата сигурност – отнасящи се до здравето и неприкосновеността на личността, то очакванията са отправени на първо място към държавата. Общото мнение обаче е, че тя е далеч от изпълнение на ангажиментите си – не обезпечава достъпно и качествено здравеопазване, околна среда, която да не вреди на здравето на хората, не ги защитава в приемлива степен от престъпни посегателства срещу тях и собствеността им. При тази неудовлетвореност от правеното от държавата не може да се очаква, че няма да има отражение и върху отношението на хората към държавата и към изпълнението на гражданските им задължения. Същевременно и това, което отделният човек пра-

ви не може да се определи като активно поведение, особено що се отнася до собственото здраве. И макар че детерминираността в много случаи е икономическа, видно е, че не се използват и достъпни възможности. Разочарованието от продължилата повече от три десетилетия неспособност на държавата да овладее престъпността, принуждава отделния човек да вземе „в свои ръце“ грижата за сигурността си и според възможностите си да предприеме действия, повишаващи сигурността, най-малкото – да адаптира поведението си към ситуацията.

Сред населението категорично доминира становището, че в условията на лошо материално положение на широки слоеве от населението, държавата не се справя успешно с подпомагане на бедните, Що се отнася до индивидуалните стратегии, те са предимно пасивни и въпреки значителния дял хора, определящи положението си като лошо, значителна част от тях не правят нищо, за да го подобрят. Доколкото има активност, тя се реализира в не малка степен в някаква форма на скрита икономика.

Не само в личен план, но и при малкия бизнес категорично превес имат пасивните поведения. Прилагането на активни стратегии е ограничено и въпреки очакванията, то не е концентрирано сред младите и жителите на столицата. Сред интервюираните е минимален делът на ориентираните към повишаване на квалификацията с оглед иновации и предлагане на по-качествени и нови услуги. По едни или други причини, предложената в кризисна ситуация държавна подкрепа се оценява като недостатъчна и слабо достъпна.

В търсенето на работа като основен източник на доходи, хората разчитат преди всичко на неформални контакти. Държавните структури не се оценяват като ефективно работещи и съответно нагласата за търсенето на помощта им е доста ограничена. Готовността за пространствена мобилност в страната е слаба, по-предпочитан вариант е компромис при приемане на работа – изискваща по-ниска квалификация или не по предпочитаната специалност.

Като цяло съществува неудовлетвореност от правеното от държавата, но и индивидуалните стратегии за предотвратяване на рискове и за ограничаване на отрицателните им последици се характеризират с пасивност и често се свеждат до налагане на ограничения. Нагласите, а още по-малко реалното осъществяване на перспективни от гледна точка на бъдещето действия, е слабо разпространено.

Библиографическият списък

Арент, Х. (1997), *Човешката ситуация*, Критика и хуманизъм, София, България.

Бек, У. (2013), *Рисковото общество*, Критика и хуманизъм, София, България.

Генов, Н. (1993), *Устойчиво развитие и екологичен риск*, РЕГЛО, София, България.

Генов, Н. (2000), *Източна Европа в глобалните процеси*, РЕГЛО, София, България.

Гидънс, А. (2003), *Социология*, Изд. Прозорец, София, България.

Димов, Т. (2023), Институционални политики за справяне с рискове: актуални аспекти. В: Мантарова А. (съст. и ред.), *Превенция и управление на рискове*, с. 41–60, Авангард Прима, София, България.

Мантарова, А. (2021), Пандемия COVID-19 и мерки по ограничению ея разпространения в България: последствия и изводи, В: *Семиотически изследвания*, бр. 1, 2021, с. 78–90.

Мантарова А. Стратегии на малкия бизнес за предотвратяване и управление на рисковете. Доклад. X Международен научен конгрес „Стратегии на предприемачеството: бизнес-екосистема, реални ценности, общество“, Москва, 20–21 май 2022, Организатор Финансов университет при Правителството на Русия.

Мантарова, А. (2023), Състояние и динамика на престъпността в България: перцепции и реакции, В: Мантарова А. (съст. и ред.), *Превенция и управление на рискове*, с. 71–82, Авангард Прима, София, България.

Попов, Ст. (2021), *Риск. Концептуална рамка*, Нов български университет, София, България.

Решение № 378 на Министерския съвет от 12 юни 2020 г.

Решение № 418 на Министерския съвет от 25 юни 2020 г.

Решение № 482 на Министерския съвет от 15 юли 2020 г.

Решение № 525 на Министерския съвет от 30 юли 2020 г.

Решение № 609 на Министерския съвет от 28 август 2020 г.

Решение № 673 на Министерския съвет от 25 септември 2020 г.

Решение № 855 на Министерския съвет от 25 ноември 2020 г.

Решение № 72 на Министерския съвет от 26 януари 2021 г.

Решение № 395 на Министерския съвет от 28 април 2021 г.

Решение № 426 на Министерския съвет от 26 май 2021 г.

Решение № 547 на Министерския съвет от 28 юли 2021 г.

Решение № 629 на Министерския съвет от 26 август 2021 г.

Слатински, Н. (2019), *Рискът. Новото име на сигурността*, Изток-Запад, София, България.

Смедовска-Тонева, Р. (2023), Извънредност – криза – риск, В: Мантарова А. (съст. и ред.), *Превенция и управление на рискове*, с. 11–40, Авангард Прима, София, България.

Тилкиджиев, Н. (2006), Качество на живот и щастие: европейски ренесанс на една традиция, В: М. Грекова и П. Кабакчиева (съст.), *Отвъд дисциплинарните ограничения*, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София, България.

Тилкиджиев, Н. (2002), *Средна класа и социална стратификация*, ЛИК, София, България.

Човешката сигурност (1997), ПРООН, Фондация „Фр. Еберт“, София, България.

Lupton, D. (1999), *Risk and sociocultural theory. New Directions and Perspectives*, Cambridge University Press, UK.

Renn, O. (1992), Concepts of Risk. In: Sheldon Krimsky, Dominic Golding (Eds.), *Social Theories of Risk*, Praeger Publishers, Westport–Connecticut–London, UK.

Zinn, T. (2006), Current Directions in Risk Research: New Developments in Psychology and Sociology, *Risk Analysis*, vol. 26, no. 2.

Емпирично социологическо изследване „Рисковете: перцепции и реакции“, проведен в рамките на проект „Личностни и институционални стратегии за превенция и управление на рискове: специфики и детерминанти“, финансиран от ФНИ, декември 2022 г.

Емпирично социологическо изследване „Малкият бизнес в ситуация на неопределеност“, проведен в рамките на проект „Личностни и институционални стратегии за превенция и управление на рискове: специфики и детерминанти“, финансиран от ФНИ, 2022 г.

References

- Arendt, H., (1997), *The Human Situation, Criticism and Humanism*, Sofia, Bulgaria.
- Beck, W., (2013), *The Risk Society, Criticism and Humanism*, Sofia, Bulgaria (In Bulgarian).
- Decision No. 378 of the Council of Ministers of June 12 (2020), (In Bulgarian).
- Decision No. 418 of the Council of Ministers of June 25 (2020), (In Bulgarian).
- Decision No. 482 of the Council of Ministers of July 15, (2020), (In Bulgarian).
- Decision No. 525 of the Council of Ministers of July 30, (2020), (In Bulgarian).
- Decision No. 609 of the Council of Ministers of August 18, (2020), (In Bulgarian).
- Decision No. 673 of the Council of Ministers of September 25, 2020. (In Bulgarian)
- Decision No. 855 of the Council of Ministers of November 25, (2020). (In Bulgarian).
- Decision No. 72 of the Council of Ministers of January 26, (2021), (In Bulgarian).
- Decision No. 395 of the Council of Ministers of April 28, (2021), (In Bulgarian).
- Decision No. 426 of the Council of Ministers of May 26, (2021), (In Bulgarian).
- Decision No. 547 of the Council of Ministers of July 28, (2021), (In Bulgarian).
- Decision No. 629 of the Council of Ministers of August 26, (2021), (In Bulgarian).
- Dimov, T. (2023), *Institutional Policies for Dealing with Risks: Current Aspects*, Mantarova, A. (Ed.), Prevention and management of risks, pp. 41–60, Avangard Prima, Sofia, Bulgaria (In Bulgarian).
- Empirical sociological research "Risks: perceptions and reactions", conducted within the framework of the project "Personal and institutional strategies for preventing and managing risks: specifics and determinants"*, financed by the National Science Fund, December 2022.
- Empirical sociological research "Small business in situations of uncertainty", conducted within the framework of the project "Personal and institutional strategies for preventing and managing risks: specifics and determinants"*, financed by the National Science Fund, 2022.
- Genov, N. (1993), *Sustainable Development and Environmental Risk*, REGLO, Sofia, Bulgaria (In Bulgarian).
- Genov, N. (2000), *Eastern Europe in Global Processes*, REGLO, Sofia, Bulgaria (In Bulgarian).
- Giddens, A. (2003), *Sociology*, Prozorets (ed.), Sofia, Bulgaria (In Bulgarian).
- Human security* (1997), UNDP, Foundation "Fr. Ebert", Sofia, Bulgaria.
- Lupton, D. (1999), *Risk and sociocultural theory. New Directions and Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Mantarova, A.I. (2021), Pandemic COVID-19 and measures to limit its spreading in Bulgaria: aftermaths and conclusions, *Semioticheskie issledovanija. Semiotic studies*, vol. 1, no. 1, pp. 78–90, DOI: <http://doi.org/10.18287/2782-2966-2021-1-1-78-90> (In Russian).
- Mantarova, A. (2022), *Small business strategies for risk prevention and management*, Report. X International Scientific Congress "Business Strategies: Business Ecosystems, Real Values, Society", Moscow, May 20-21, 2022. Organizer Financial University under the Government of the Russian Federation (In Russian).
- Mantarova, A. (2023), *State and dynamics of crime in Bulgaria: perceptions and reactions*, Mantarova A. (Ed.), Prevention and management of risks, pp. 71–82 Avangard Prima, Sofia, Bulgaria (In Bulgarian).
- Popov, St. (2021), *Risk. Conceptual framework*, New Bulgarian University, Sofia, Bulgaria (In Bulgarian).
- Renn, O. (1992), *Concepts of Risk*, Sheldon Krimsky, Dominic Golding (Eds.), *Social Theories of Risk*, Westport – Connecticut – London: Praeger Publishers, UK.
- Slatinski, N. (2019), *The risk. The new name of security*, Iztok-Zapad, Sofia, Bulgaria (In Bulgarian).
- Smedovska-Toneva, R. (2023), *Emergency - crisis - risk*, Mantarova A. (Ed.), Prevention and management of risks, pp. 11–40, Avangard Prima, Sofia, Bulgaria (In Bulgarian).
- Tilkidzhiev, N. (2006), *Quality of life and happiness: European renaissance of a tradition*, M. Grekova and P. Kabakchieva (eds.), Beyond disciplinary limitations. University Publishing House "St. Cl. Ohridski", Sofia, Bulgaria (In Bulgarian).
- Tilkidzhiev, N. (2002), *Middle class and social stratification*, LIK, Sofia, Bulgaria (In Bulgarian).
- Zinn, T. (2006), Current Directions in Risk Research: New Developments in Psychology and Sociology, *Risk Analysis*, vol. 26, no. 2.

Submitted: 20.12.2023

Revised: 01.02.2024

Accepted: 10.06.2024